

УДК 314.7

В. Кузенко

ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ КАТЕГОРІЇ “МІГРАНТ”

Проаналізовано природний соціальний процес, який має свій економічний, політичний, правовий, соціально-культурний аспекти, відповідає самоорганізаційним принципам розвитку суспільства і рушійною силою якого виступає людина-мігрант, у всій складності та багатоманітності.

Ключові слова: мігрант, іммігрант, глобалізація, міждержавні переміщення, зовнішня міграція, внутрішня міграція, нелегальна імміграція, контрольована міграція, неконтрольована міграція.

З огляду глобальних, загальноцивілізаційних понять всі ми – жителі планети Земля – можемо з повним правом називатися мігрантами. Адже протягом свого життя скільки б разів ми не приїжджали в ту чи іншу країну і скільки б разів не залишали її – все одно ми проведимо ці операції в межах нашої планети. Тому в планетарному розумінні нас усіх можна вважати мігрантами, за поодинокими винятками, коли людина від дня свого народження до самої смерті прожила на одному і тому ж місці, нікуди не виїжджаючи.

Більш вузька класифікація поняття “мігрант” вживається у тих випадках, коли йдеться про міждержавні переміщення або переміщення в межах окремих держав. Лише за таких обставин одні люди стають іммігрантами (легальними або нелегальними), біженцями, шукачами притулку, а інші – емігрантами, залежно від того в’їжджають вони в певну країну чи виїжджають із неї.

Необхідно відзначити, що з часу становлення України як незалежної, суверенної держави була опублікована значна кількість праць із досліджуваної проблематики. Серед усього розмаїття можна відзначити наукові праці таких авторів: Ю. Бузницького, А. Бабенко, В. Колпакова, О. Кузьменко, О. Малиновської, В. Новіка, С. Пирожкова, О. Піскуна, І. Прибиткової, Ю. Римаренка, Ю. Тодики, В. Трощинського, М. Шульги, П. Чалого, С. Чеховича, О. Шамшура, В. Шаповала, які мають важливе значення для вдосконалення сучасного імміграційного процесу, визначення правового статусу іноземних громадян, осіб без громадянства та інституту деліктного права, що регулює відносини з цією категорією осіб.

Мета статті полягає у дослідженні категорій осіб, які з тих чи інших причин в’їхали до чужої країни на постійне або ж досить тривале проживання з метою облаштування, навчання, працевлаштування або “втечі” від дискримінації чи різного роду переслідувань на етнічній батьківщині.

Доцільно відзначити, що в сучасній науковій літературі з досліджуваної проблеми дається, на нашу думку, досить вичерпне пояснення терміну “зовнішня міграція”, під якою треба розуміти латинський вислів “migrate, migro”, тобто переміщення, переселення. Існуючі наукові джерела пояснюють цей термін так:

– переселення, переміщення людей, етносів, їх частин або окремих представників, пов’язане із зміною постійного місця проживання або з поверненням до нього [1];

– переміщення, переселення всередині країни або з однієї країни в іншу [2];

- соціально-економічний та демографічний процес, тобто сукупність переміщень, які здійснюються людьми між країнами, районами, поселеннями [3];
- переміщення людей через територіальні межі держави або інші території зі зміною місця проживання назавжди або на тривалий період часу [4];
- переселення, переміщення всередині країни – внутрішні міграції населення, з однієї країни в іншу – зовнішні міграції населення: еміграція, імміграція [5];
- переміщення людей, пов'язане, як правило, зі зміною місця проживання [6];
- переміщення людей, працівників, пов'язане, переважно, зі зміною місця проживання та місця роботи [7];
- міграція людей є процесом їх переселення з метою облаштування та працевлаштування [8].

Аналіз викладених вище думок показує, що більшість дослідників, із незначними відмінностями, зовнішньою міграцією вважає переміщення людей між країнами, адміністративно-територіальними утвореннями, поселеннями, пов'язане переважно із тимчасовою або постійною зміною місця проживання, роботи, укладом життя.

Таким чином, основними ознаками, які дають змогу ідентифікувати зовнішню міграцію серед інших переміщень населення, є:

- а) переміщення людей, переселення, тобто процес;
- б) перетинання у процесі міграційних рухів як державних, так і адміністративних меж територій;
- в) тимчасова або постійна зміна місця проживання чи роботи.

Як особливий процес, зовнішня міграція населення є предметом дослідження багатьох наукових галузей знань, а саме: філософії, соціології, права. Тому при розкритті поняття “зовнішня міграція” необхідно насамперед базуватися на визнаній в теорії права ідеї розглядати правові явища з позицій трьох взаємозалежних підходів – філософського, спеціально-юридичного та соціологічного.

Зовнішню міграцію як універсальне поняття можна ототожнити з таким синонімічним рядом – рух, переселення, пересування, переміщення тощо. За своїм змістом зовнішня міграція є надзвичайно широким поняттям, тому воно, не конкретизоване концептами більш детального змісту (наприклад, термінами про переміщення людських чи матеріальних ресурсів), є лише абстракцією, яка не відображає якостей та властивостей окремих сфер міграційного буття чи міграційних відносин.

Розроблені впродовж останніх десятиліть теоретичні концепції, методологічні принципи і методичні підходи, які становлять арсенал необхідних науковцю знань, виявилися нині, на жаль, недостатніми, щоб всебічно пояснити існуючі та чітко спрогнозувати майбутні міграційні процеси. Тому перед сучасною наукою з цілковитою очевидністю постало надзвичайно важливе завдання – переосмислення багатоманітної теоретичної спадщини та створення на її основі нової конструктивної та дієвої міграційної теорії.

Міграції населення належать до переліку складних системних об'єктів дослідження. Їх складність, багатоаспектність і соціологічне спрямування передбачають необхідність комплексного, всебічного вивчення. Дослідницька стратегія, що є основою комплексного підходу, ґрунтується передусім на таких методологічних принципах: формулювання загальної теоретичної концепції; розробка наскрізних понять і категорій, що забезпечують єдність підходу до об'єкту дослідження.

На їх основі здійснюється вивчення окремих аспектів і зв'язків міграційних процесів. За цього теоретико-концептуальний апарат формується на засадах постулатів,

понять і категорій дисциплін, залучених до процесу дослідження. Саме з цих наук запозичують специфічні методи дослідження та змістовні результати. Теоретичну концепцію потрібно поєднувати з емпіричними розробками. Міждисциплінарність теоретичних і прикладних досліджень – одна з найважливіших методологічних вимог сьогодення.

Понятійний апарат відображає еволюцію теоретичних уявлень про предмет і зміст теорії міграційних процесів. Ключовими в системі понять, які застосовуються дослідниками сучасних міграційних процесів, є: потенційна міграція, міграційна установка, міграційна мотивація, міграційна поведінка, чинники та стимули міграції, міграційна ситуація, міграційна рухливість, міграційний потік, адаптація, облаштування, вкорінення, міграційна політика тощо.

Сучасна правова наука визначає міграцію природним соціальним процесом, який має свій економічний, політичний, правовий, соціально-культурний аспекти, відповідає самоорганізаційним принципам розвитку суспільства, а на рівні особи реалізує право людини щодо вибору місця та країни проживання [9].

Мігранти (від лат. *migrans, migrantis* – переселенець; той, хто переселяється) – особи, які здійснюють міграцію, тобто перетинають державні або адміністративно-територіальні кордони з метою зміни місця проживання назавжди або на певний час. За часовою ознакою вони поділяються на чотири великі групи: а) ті, хто переїздить до іншої країни чи реґіону на постійне місце проживання (далі – ПМП); б) ті, хто виїздить на тривалий час; в) ті, хто прибуває до нового місця поселення на нетривалий час (до 1 року); г) кочівники. Окрім того, в сучасній науковій літературі та міжнародному праві мігранти поділяються на декілька типів: мігранти внутрішні й зовнішні (міжнародні); мігранти транзитні та зворотні; мігранти трудові, етнічні, політичні та інші. Їх статус, права та обов'язки визначаються як національним законодавством окремих країн, так і міжнародними правовими нормами. Через відсутність відповідної інформації загальну кількість мігрантів важко встановити, але за припущеннями окремих аналітиків вона сягає сотень мільйонів осіб і становить одне з найважливіших джерел внутрішньодержавних та міждержавних конфліктів. Вже навіть ця обставина вимагає ретельного дослідження проблем міграції та подальшого вдосконалення її правового забезпечення як на рівні національного, так і міжнародного законодавства. Безумовно, такий поділ мігрантів є досить умовним, оскільки люди можуть легко і швидко переходити з однієї категорії до іншої; тимчасові мігранти можуть перетворюватися на постійних; легальні – на нелегальних тощо.

Мігранти внутрішні та зовнішні поділяються за територіальною ознакою. Мігранти внутрішні – це та категорія осіб, які з різних причин, насамперед економічних та екологічних, перетинають внутрішні адміністративні кордони (міста, району, області) своєї країни і поселяються постійно або тимчасово в нових місцях. Як правило, ця категорія осіб є мігрантами легальними, хоча в певних тоталітарних країнах вони вважалися нелегальними, зокрема в колишньому СРСР у період 30-х – першої половини 50-х рр. ХХ ст., коли мешканці сільської місцевості не мали паспортів і були позбавлені права змінювати місце проживання. Їх переїзд до іншого реґіону, особливо до міста, міг розглядатися владними структурами як нелегальна міграція. Статус мігрантів внутрішніх визначається внутрішнім законодавством конкретної країни. Мігранти зовнішні або міжнародні – це особи, які перетинають міжнародні, міждержавні кордони незалежно від місця їх постійного проживання. Ця категорія людей охоплює не лише суто мігрантів,

але й біженців, туристів, трудових мігрантів, студентів та інших. Їх статус визначається законодавством країни, яка приймає цих осіб, та відповідними нормами міжнародного права.

Мігранти легальні, нелегальні та напівлегальні поділяються за правовою ознакою. Мігранти легальні – це ті, хто перетинає міжнародні кордони на законних підставах, тобто має в'їзду візу на певний термін або, перебуваючи в іншій країні, продовжив термін її дії. Нелегальні мігранти – це ті особи, які, залишивши країну свого постійного проживання, проникли на територію іншої держави без офіційного дозволу, тобто без візи на в'їзд до неї. Напівлегальні мігранти – це ті особи, які в'їхали до якоїсь країни на законних підставах, тобто маючи візу. Але через різні обставини відмовилися покинути цю країну і залишилися в ній після закінчення терміну, обумовленого в'їздною візою. Це також ті особи, які прибули до якоїсь країни легально, маючи лише туристичну візу, нелегально влаштувалися на роботу. Нелегальні та напівлегальні мігранти створюють безліч додаткових проблем як окремим країнам, так і світовому співтовариству, до того ж із кожним роком ці проблеми зростають у геометричній прогресії.

Мігранти політичні – це тип мігрантів, які покидають свою країну з політичних мотивів. Така міграція може бути примусовим, вимушеним або добровільним актом. У першому випадку таких людей оголошують дисидентами, позбавляють громадянства (як це практикувалося в колишньому СРСР) і силоміць вивозять із країни їх постійного проживання. У другому випадку люди вимушені покинути свою країну через репресії та переслідування за політичну діяльність, дискримінацію за політичні переконання, а також через громадянські війни та збройні конфлікти. У третьому випадку особи можуть добровільно (якщо є така можливість) залишати власну країну, з огляду на політичну нестабільність у ній, прихід до влади сил, які не викликають політичних симпатій тощо. Політичними мігрантами стають, як правило, громадяни тоталітарно-авторитарних, посттоталітарних держав або країн, що розвиваються. Покидаючи власну країну, вони намагаються легально чи нелегально виїхати до західних правових демократичних держав.

Мігранти трудові – це тип мігрантів, які перетинають внутрішні та міждержавні кордони у пошуках роботи, або з метою придбання чи продажу невеликих партій товару. Головними причинами, що найчастіше спонукають людей до такої міграції, можуть бути: безробіття, багатомісячні затримки з виплатою заробітної плати, її мізерні розміри, зубожіння населення тощо. Як правило, трудовими мігрантами стають некваліфіковані або низькокваліфіковані робітники, які мають невисокий соціальний статус у суспільстві. Проте трудовими мігрантами (в силу певних причин чи обставин) стають і професіонали, які мають дефіцитну професію, вищу освіту і навіть вчені ступені. Протягом 90-х рр. ХХ ст. основну масу трудових мігрантів дали посттоталітарні країни, охоплені економічною кризою, катастрофічним спадом життєвого рівня населення, зростанням безробіття тощо. Трудові мігранти поділяються на три великі групи: а) ті, хто покинув країну проживання назавжди; б) ті, хто працює в іншій країні тривалий час; в) так звані трудові туристи, які перетинають міждержавні кордони на короткий час (на кілька днів чи місяців). Здебільшого, трудові мігранти прямують до розвинутих країн Західної Європи та Північної Америки. Зростання їх чисельності, особливо в останні роки, породжує безліч політико-правових, соціально-економічних, мовно-культурних та інших проблем і часто призводить до посилення антиімміграційних настроїв серед значної частини місцевого населення приймаючих країн, яке змушене на законних підставах обмежувати вплив іммігрантів та посилювати за ними нагляд і контроль. Уряди багатьох

західноєвропейських країн та провідних міжнародних організацій виступають за створення системи впорядкованої, контрольованої та планової імміграції.

Міграція є однією з визначальних рис людського життя. Рухаючись із місця на місце у пошуках кращих засобів існування чи втікаючи від ворога, люди, групами чи поодинокі, з давніх-давен намагалися заселяти значну частину земної поверхні. Упродовж зафіксованої історії людські міграції докорінно змінили ландшафт багатьох земель і континентів, а також расову, етнічну та мовну структуру їх мешканців. Протягом 400 років – досить короткого періоду історії людства – Америка, Австралія і Океанія, північна частина Азії та частина Африки стали територією білих людей. Карта Європи також, значною мірою, є продуктом багатьох міграцій. І не лише так званого великого переселення народів, що, як зазначається у Британській Енциклопедії, сприяло падінню Римської імперії. Навіть значно пізніше, згідно з історичними дослідженнями, у 900 р. н. е. не було жодного німця в Берліні, жодного росіянина у Москві, так само, як і жодного угорця в Будапешті, Мадрид був поселенням виключно маврів, а жоден турок не проживав в Анкарі [10].

Всю історію людства, без особливих перебільшень, можна розглядати через призму безперервного та багатоаспектного процесу міграції різних племен та народів. В одні епохи міграція була не надто значимим та помітним, зате в інші – надзвичайно важливим фактором розвитку цивілізації. Історичний аналіз цього феномену дає змогу виділити два основні типи міграційних процесів.

З одного боку, міграція завжди була наслідком зовнішньої експансії зрілих соціальних систем зі стійкою структурою та з чітким комплексом соціальних зв'язків і відносин. Масштаби цього типу міграцій протягом багатьох минулих століть безперервно зростали: експансія Єгипту в Передню Азію; Ассирії, а пізніше і Персії – у Фінікію, Закавказзя, Малу Азію і далі в Грецію; загальновідоме вторгнення еллінів і македонців в Азію та Північну Африку; становлення Римської імперії та масштабна міграція латинян в її периферійні регіони; армії арабів, що вийшли зі своїх земель і були зупинені лише в Південній Франції; і, нарешті, розпочата в XV – XVI ст. колонізація європейцями Америки, Австралії та окремих територій Азії.

З іншого боку, доволі часто процесам міграції сприяла і хаотична еволюція кочових племен і народностей, соціальні структури та політична система яких знаходилася на стадії зародження. Зі становленням більш досконалих політичних форм значимість міграційних потоків такого типу поступово спадає: якщо в стародавньому світі підкорення Єгипту гіксосами або неодноразові хвилі міграції, що прокотилися територією Індійського субконтиненту, не кажучи вже про постійні вторгнення кочівників у Китай, – цілком звичайні явища, то “велике переселення народів” і монгольське нашествя стали практично останніми прикладами міграційних рухів подібного роду в кордонах Євразії. На відміну від міграційних процесів першого типу, вони не супроводжувалися розповсюдженням і встановленням нових соціальних порядків. Переселенці або загарбники, навіть ті, які приносили з собою певні звичаї та традиції, доволі часто втрачали зв'язок із попередньою, навіть етнічною батьківщиною і, як правило, асимілювалися.

Міжнародна імміграція – це складний соціально-політичний та етнополітичний феномен, що включає різні типи міграцій, до яких належать: люди, які приїждять на постійне місце проживання; люди, які приїждять на роботу за контрактом; особи, які шукають притулку, та біженці. Уряд кожної конкретної держави сам вирішує, скільки йому потрібно іммігрантів тієї чи іншої категорії, щоб найкраще сприяти реалізації завдань соціально-

економічного розвитку країни. Розміри ж та структура кожного із типів міграційних потоків безпосередньо пов'язані з рівнем економічного розвитку країни. Досягнення високого економічного рівня викликає зростання імміграційного потоку, оскільки країна стає привабливішою для людей, які проживають у країнах із низьким рівнем економічного розвитку.

Еміграція та імміграція різних типів відбувається в усіх країнах. На першій стадії (висока стабільність) еміграція охоплює людей, які виїжджають на постійне проживання в інші країни (відтік умів); певну кількість робітників, які прямують на роботу в країни з вищим рівнем економічного розвитку, що не можуть задовольнити існуючий попит на робочу силу винятково за рахунок власних трудових ресурсів; певну кількість нелегальних іммігрантів, які перебираються у сусідні країни; певну кількість тих, хто шукає притулку; певну кількість біженців, що намагаються знайти притулок у сусідніх країнах.

Масштаби кожного з типів міжнародної імміграції є різними. У 90-х рр. XX ст. понад 1 млн. осіб проживало постійно не на етнічній батьківщині, а в тих країнах, які традиційно приймали в себе великі групи іммігрантів і які вже пережили перехідний період. Кількість трудящих, зайнятих в інших державах за контрактами (на відміну від щорічних імміграційних потоків), становила на кінець XX ст. майже 25 млн. осіб (Близький Схід, Східна Азія та Західна Європа), що відчували брак робочих рук. Приблизно така ж кількість людей проживає нелегально в інших країнах, передусім у США, Західній Європі, Малайзії, Японії та деяких країнах, що розвиваються. Приблизно 500 тис. кваліфікованих спеціалістів працюють не в себе на батьківщині, будучи співробітниками транснаціональних корпорацій чи спільних підприємств. Кількість осіб, які шукають притулку, становить приблизно 750 тис. на рік. Кількість біженців досягла приблизно 15 млн. осіб (у 1950 р. ця цифра не перевищувала 2 млн. осіб). Приблизно такою ж є кількість осіб, які переїзять всередині своєї країни.

Міжнародні імміграції – це різновид або тип міграцій, що охоплюють представників різних етносів, між якими здійснюється активне або пасивне переселення, тобто обмін людськими ресурсами.

Якщо той чи інший народ є державотворчою нацією, то імміграція на територію створеної нею держави може розглядатися як міжнародна. Проте завжди і скрізь міжнародна імміграція – це міждержавні переселення. Основою у визначенні міжнародної імміграції повинен бути людський обмін між представниками різних етносів, а у випадку міждержавних переміщень обмін можливий і між представниками одного й того ж народу, тільки державотворчого. Міжнародні імміграції асоціюються таким чином із міждержавними переселеннями, а також із міграційними рухами всередині окремих народів.

Міжнародна імміграція – це переселення за різними мотивами та причинами. Їх діапазон надзвичайно широкий – від пошуку кращих умов життя до облаштування з метою самоутвердження вченого або митця. Для міжнародної імміграції характерні три умови – адміністративно-територіальне переміщення, шлюб із особою, яка є громадянином іншої держави або представником іншого етносу, перетин міждержавних кордонів.

Міжнародні імміграції мають давні історичні традиції, усталені напрямки і шляхи міграційного руху, характерні та унікальні закономірності та спрямування. Їх наукове пізнання вимагає ретельного врахування всіх особливостей як світового, регіонального, так і загальнонаціонального спрямування.

Підсумовуючи викладене, можемо зробити висновок, що міграція населення – це складний соціально-політичний та етнополітичний феномен, що включає в себе різні типи міграцій, до яких належать: люди, які приїзять на постійне місце проживання; люди, які приїзять на роботу за контрактом; особи, які шукають притулку та біженці. Уряд кожної конкретної держави сам вирішує, скільки йому потрібно іммігрантів тієї чи іншої категорії, щоб найкращим чином сприяти реалізації завдань соціально-економічного розвитку країни. Розміри ж та структура кожного із типів міграційних потоків безпосередньо пов'язані з рівнем економічного розвитку країни. Досягнення високого економічного рівня призводить до зростання імміграційного потоку, оскільки країна стає привабливішою для людей, які проживають в інших країнах із низьким рівнем економічного розвитку.

Література

1. Етнонаціональний розвиток в Україні. Терміни, визначення, персоналії. – К., 1997. – 115 с.
2. Ожегов С. И. Словарь русского языка. – М.: Мысль, 1972. – С. 322.
3. Современный словарь по социологии / Под ред. Д. М. Гвишиани. – М.: Наука, 1989. – С. 159.
4. Демографический энциклопедический словарь / Гл. ред. Д. И. Валентей. – М.: Советская энциклопедия, 1985. – С. 176.
5. Словарь иностранных слов. – 15-е изд., испр. – М.: Русский язык, 1988. – С. 309.
6. Большой экономический словарь / Под ред. А. Н. Азрилияна. – 2-е изд. доп., перераб. – М.: Институт мировой экономики, 1997. – С. 456.
7. Райзберг Б. А., Лозовский Л. Ш., Стародубцев Е. Б. Современный экономический словарь. – 2-е изд., испр. – М.: Инфра, 1998. – С. 196.
8. Міграційні процеси у сучасному світі: світовий, регіональний та національний виміри: Понятійний апарат, концептуальні підходи, теорія та практика: Енциклопедія / Упоряд. Ю. І. Римаренко; За ред. Ю. Римаренка. – К.: Довіра, 1998. – 912 с.
9. Победа Н. Міграція і пошуки нових взаємодій // Проблеми міграції. – 1999. – №1. – С. 14–18.
10. Migration // Encyclopaedia Britannica. – Chicago; London; Toronto: William Benton publisher, 1996. – Vol. 15. – P. 463.

V. Kuzenko

CONCEPT AND ESSENCE DESCRIPTIONS OF “MIGRANT” CATEGORY

The natural social process, which has the economic, political, legal, social and cultural aspects is analysed, corresponds organizational principles of society development and motive force where a man-migrant comes, in all of complication and variety.

Key words: migrant, immigrant, globalization, intergovernmental moving, external migration, internal migration, illegal immigration, controlled migration, uncontrolled migration.